

УДК: 373.015.31:82

ARTISTIC-FIGURED THINKING OF THE AUTHOR-ARTIST AND STUDENT-RECEIPTS IN THE DIMENSIONS OF MODERN LITERARY EDUCATION

ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНЕ МИСЛЕННЯ АВТОРА-МИТЦЯ ТА УЧНІВ-РЕЦЕПІНТІВ У ВИМІРАХ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ

Safarian S.I. / Сафарян С.І.

с.р.с., ас. проф. /к.п.н., доц.

ORCID:000-0001-81-42-8321

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

Kyiv, Bulvarno-Kudriavska, 18/2, 04053

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,

Київ, Бульварно-Кудрявська 18/2, 04053

Анотація. основними нормативними документами в галузі освіти визначені головні компетентності, які мають бути сформованими у випускників української школи. Серед таких є і читацька компетентність, яка пов'язана із художньо-образним мисленням. У статті уточнюються та розкриваються поняття «художньо-образне мислення автора-митця» та «художньо-образне мислення учня-реципієнта», досліджується їхній вплив на рівень читацького сприйняття учнів у процесі сприймання художніх творів. Зокрема зазначено, що мислення у художніх образах - це творчий процес, завдяки якому створюються або сприймаються твори мистецтва. У статті проаналізовані два взаємозв'язані, але не тотожні поняття: «художньо-образне мислення митця», яке реалізується як здібність до створення твору мистецтва як системи художніх образів та «художньо-образне мислення реципієнта», яке реалізується у процесі сприймання мистецького твору. Доведено, обґрунтовано та схематично представлено думку про те, що художньо-образне мислення неможливе без таких розумових операцій, як аналіз, синтез, порівняння, конкретизація, узагальнення – тобто тих процесів, які є притаманними мисленню, як психологічній категорії. У статті обґрунтовані висновки щодо необхідності ознайомлювати учнів з метою поглибленого сприйняття літературного твору, із аспектами художньо-образного мислення митця, яке дасть ключі до декодування його авторського задуму, глибокого осягнення творчої манери письменника. Основна увага приділена аспектам розвитку художньо-образного мислення читачів-учнів. Доведено, що художньо-образне мислення школярів тісно пов'язане з фантазією, уявою та літературними здібностями і на пряму залежить від вікових особливостей дитини, від її читацької культури, здатності до розуміння художньої мови, жанрової специфіки твору, наявного суб'єктного досвіду. У статті також систематизовані та наведені уміння, пов'язані із сприйманням та продукуванням художніх текстів, які безпосередньо впливають на розвиток художньо-образного мислення учнів.

Ключові слова: мислення, художньо-образне мислення, автор, реципієнт, здібності, психічні процеси, методика навчання, уміння.

Вступ.

Особливу роль у сучасній шкільній літературній освіті відіграє компетентнісний підхід, який спрямований на досягнення головної мети: створення ефективних умов для якісного навчання кожного. Серед основних

предметних компетентностей, що формуються на уроках літератури, насамперед, ми називаємо читацьку, адже проблеми читання, розвитку читацького сприйняття, високого рівня художньо-образного мислення – одні із найважливіших у навчанні літератури в школі.

Мета шкільної літературної освіти – навчити читанню так, щоб воно розвивало мислення і збагачувало почуття, будило активне ставлення до навколишнього світу. Завдання, що постають перед учителями літератури, полягають у тому, щоб навчити учнів та учениць сприймати і осмислювати художній твір як явище мистецтва слова, розвивати в них творчі та пізнавальні здібності, пробуджувати емоційні почуття, виховувати національні і загальнолюдські морально-етичні чесноти. Всі ці завдання передбачають розвиток складного синтетичного творчого процесу художньо-образного мислення дитини-читача.

Проблема розвитку художньо-образного мислення в контексті педагогічної діяльності має глибокі традиції в історії наукових досліджень. Зокрема, цей вид мислення деякі науковці пов'язували з пошуками «спонукальних» механізмів художньої творчості і розглядали його як певне асоціативне уявлення (Т. Браун, А. Біне, Дж. Прістлі, Дж. С. Міль, Д. Гартлі), як процес мотивації (Е. Блейлер, З. Фрейд), як поступальний інтелектуальний процес, що складається із різних стадій (А. Гроот, О. Зельц). Питання формування художньо-образного мислення людини-реципієнта, яка сприймає мистецтво, досліджували Н. Антонець, М. Ігнатенко, І. Карпенко, О. Оніщенко та інші. Актуальні проблеми розвитку художньо-образного мислення учнівства у процесі шкільної літературної освіти розглядали відомі вчені-методисти С. Дітькова, О. Ісаєва, Л. Мірошніченко, А. Пасічник, В. Пахаренко, Ю. Султанов тощо.

Здійснений аналіз сучасних педагогічних та методичних досліджень переконує, що додаткового уточнення і певного розкриття в контексті шкільного вивчення літератури потребують такі концепти як «художньо-образне мислення автора-митця» та «художньо-образне мислення учнів-реципієнтів», дослідження їхнього впливу на рівень читацького сприйняття учнівства у процесі сприймання

художніх творів. У статті ми спробуємо розглянути певні філософсько-естетичні, психолого-педагогічні та методичні аспекти цих творчих процесів.

Основний текст. Духовне освоєння особистістю реального світу завжди відбувається у двох вимірах – науковому та художньому. Процес наукового пізнання спрямований при цьому на досягнення практично корисної мети і потребує чіткого формулювання законів і висновків. Суб'єктивні властивості людини в цілому не впливають на результати наукового пізнання, адже наука завжди розкриває об'єктивні закономірності, які не залежать від її бажань чи смаків. Наука – це особливий світ розуму, аргументів, статистики та дискурсивного мислення. Натомість художнє освоєння дійсності завжди враховує людську особистість як суб'єкт пізнання і ніколи не прагне до створення точної копії світу. Митець освоює дійсність, переживаючи її та перетворюючи у своїй уяві відповідно до власних і загальнолюдських морально-етичних норм та естетичних цінностей. Це своєрідний світ чуттєво-конкретної реальності, образних уявлень, асоціацій, уяви та фантазії.

Художнє пізнання відбувається засобами мистецтва. Отже, мистецтво є однією із форм пізнання світу, а найвищим пізнавальним процесом є мислення. Зокрема, В. Коваленко у своєму дослідженні стверджує, що « мистецтво за своєю природою – це результат образного мислення» [3, с.25] Тому можемо зробити висновок, що мистецтво – це також мислення, але мислення у художніх образах, адже ще Гегель свого часу писав: « Ми можемо визначити поетичне уявлення як образи, оскільки воно становить перед зором замість абстрактної сутності конкретну її реальність»[2, с. 194].

Вихідними у визначенні специфіки мистецтва є концепти «художній образ» і «художній твір», на основі яких можна розвивати критерії соціально-психологічних та естетико-цілісних вимірів мистецтва. У вузькому розумінні, художній образ – це специфічна форма буття мистецького твору в цілому й усіх його складових зокрема. Таким чином, мистецтво – це і діяльність, тобто творчий процес, і результат цієї діяльності, тобто мистецький твір, насичений художніми образами.

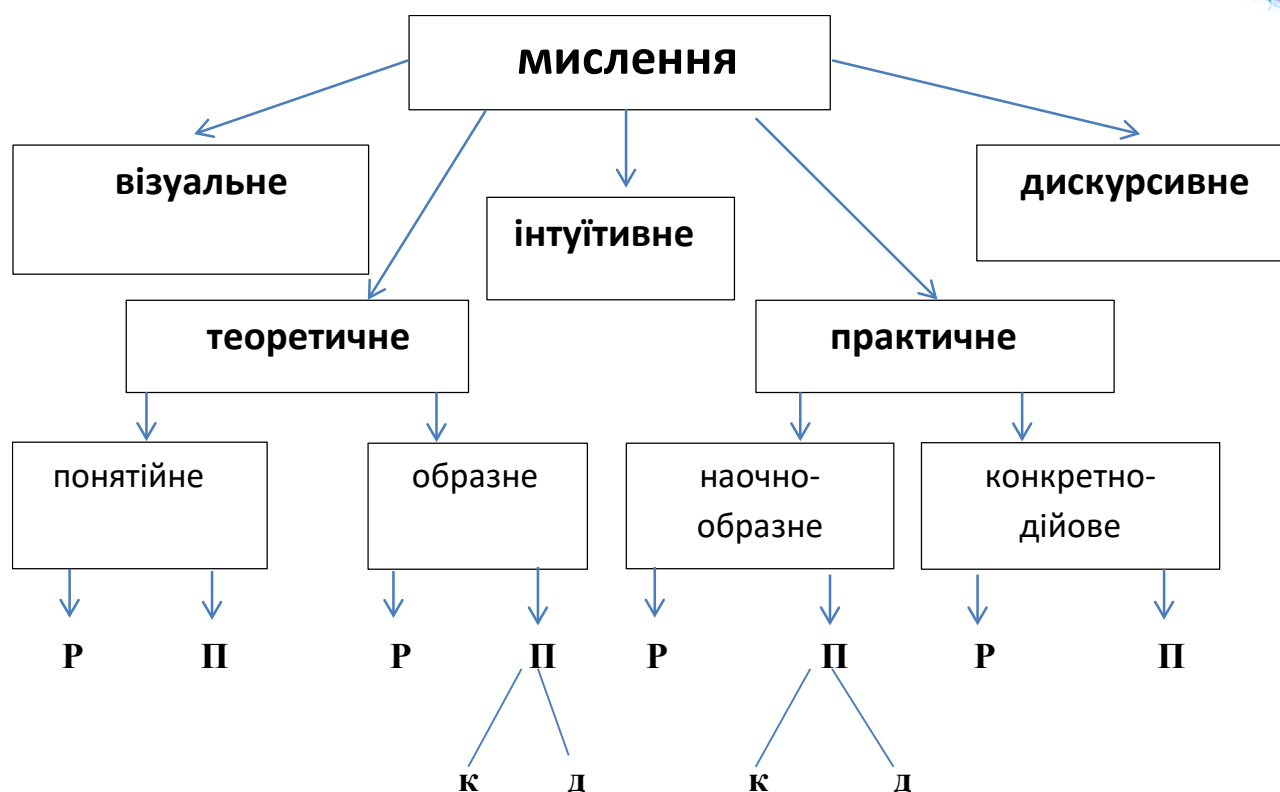

Мисленням же у художніх образах слід вважати не витвори мистецтва, а творчий процес, завдяки якому вони створюються або сприймаються; твори ж мистецтва є результатом, продуктом мислення за допомогою художніх образів.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що існують два взаємозв'язані, але не тотожні поняття: «художньо-образне мислення митця», яке реалізується як здібність до створення твору мистецтва як системи художніх образів та «художньо-образне мислення реципієнта», яке реалізується у процесі сприймання мистецького твору. Загалом художньо-образне мислення учнів розглядається науковцями «як різновид асоціативно-образного мислення, спрямований на усвідомлення змісту мистецьких явищ у процесі оперування думками і почуттями, пов'язаними з художніми образами та життєвим досвідом дитини» [1, с.28]. Це мислення спрямоване на досягнення художніх образів, проведення аналогій між мистецькими образами і життєвим досвідом, розвиток умінь аналізувати, зіставляти цілісні явища або окремі життєві та мистецькі явища.

Сучасні психологічні дослідження диференціюють категорію мислення залежно від рівнів узагальнення та характеру засобів, які використовуються, їхньої новизни для суб'єкта, ступеня його активності, адекватності дійсності, а також відповідно до різних видів людської діяльності. При цьому психологи не виокремлюють такий вид мислення як «художньо-образне». Проте творчі процеси створення і сприймання творів мистецтва, які ми визначили саме як «художньо-образне мислення», неможливі без таких розумових операцій, як аналіз, синтез, порівняння, конкретизація, узагальнення – тобто тих процесів, за допомогою яких формується цілісне уявлення про світ, і які притаманні мисленню, як психологічній категорії. Спробуємо схематично зобразити художньо-образне мислення з точки зору психологічної (Рис. 1)

На нашу думку, до сфери художньо-образного мислення можемо віднести такі психологічні підвиди мислення, як наочно-образне і теоретично-образне (репродуктивне і продуктивне дивергентне), а також візуальне, дискурсивне та інтуїтивне.

Р – репродуктивне (відтворююче) **П** – продуктивне (творче)

К – конвергентне

Д – дивергентне

Рис. 1 Схема художньо-образного мислення

Слід також зазначити, що для процесу створення та сприймання мистецького твору недостатньо лише мислення, тобто дій за допомогою розумових операцій. У цьому випадку художні твори не мали б естетичного впливу на особистість. Психологія творчості, намагаючись визначити складові художнього мислення, розглядає аспекти свідомого і підсвідомого, розуму та інтуїції, інтелектуального та емоційного, натхнення та інсайту (осаяння), естетико-емоційних почуттів і переживань. Також художнє мислення передбачає активну роботу творчої пам'яті, уяви, фантазії, урахування суб'єктного досвіду особистості як митця, так і реципієнта.

У сучасному літературознавстві художньо-образне мислення автора-митця розглядається як складний синтезований процес, результатом якого є мистецькі твори, що мають естетичну вартість. Психічний процес, який приводить до створення літературного твору здійснюється на основі та у формі мовних засобів.

«У ньому домінують уявлення і почуття, які через багатство асоціацій створюють чуттєво-конкретний (ізоморфний), але інтенціональний (необов'язково виражений) художній світ, що нерозривно зв'язаний із мовленнєво-мовною оболонкою. У художньо-образному мисленні письменника гармонійно поєднуються інтуїція та розум, свідоме і підсвідоме, чуттєве і раціональне, природний дар та набуті навички. Образне бачення митця наближене до категорії мислення тим, що воно також зіставляє, вирізняє, диференціює, групує художні образи відповідно до певних ідеалів, концепцій письменника» [4, с.727].

Здатність мислити словесно-художніми образами виявляється як у власне творчій діяльності, так і у репродуктивній, яка також завжди містить елемент творчості. Тобто ми можемо поряд з художньо-образним мисленням письменника розглядати і механізми художньо-образного мислення читача, яке ми визначаємо як здатність сприймати умовність мистецьких творів, створених за допомогою художніх образів. Художньо-образне мислення реципієнта напряду пов'язане із таким поняттям як читацьке сприймання. Читач нині розглядається не як споживач літератури, а як співучасник творчого процесу, бо саме він бере на себе функції відтворення. Характер рецепції багато в чому залежить не тільки від того, що зображено у творі, а й від особистісних, психологічних, емоційних якостей самого реципієнта.

Сприймання художньої літератури – це особистісне відтворення читачем образів зі слів письменника. У мистецтві художній образ завжди є предметом пізнання, у якому поєднуються розуміння і переживання його змісту з естетичною насолодою від довершеності його художньої форми.

Читацьке сприйняття є глибоким змістовним процесом, що відбувається не лише на рівні чуттєвого пізнання, але й на рівні абстрактного мислення, розвиваючи при цьому вербальні, розумові, творчі та перцептивні здібності. Також художнє сприймання є певним видом естетичної діяльності учня/учениці, що виражається у цілісному сприйнятті літературного твору, яке супроводжується естетичними переживаннями. Воно включає також життєвий і

читацький досвід дитини, її естетичні смаки, ціннісні орієнтири.

Одним із ключових завдань навчання літератури в школі є формування компетентного читача. Знання, які отримують учні у процесі вивчення художньої літератури, обумовлюються інтегративними зв'язками освіти, науки та мистецтва. Шкільна літературна освіта і розвиток учнівства базуються на синтезі емоційного та раціонального, логічного та образного сприймання, мислення і пізнання світу за допомогою художніх текстів. Сучасна методика навчання літератури досліджує також механізми досягнення учнями художньо-образного мислення письменника, без якого неможливо зрозуміти його світогляд, проблематику творчості, розкрити його авторський задум у кожному із конкретних художніх творів, насолодитися художнім стилем митця, використаними ним засобами художньої виразності.

Загалом, літературна освіта в царині розвитку образного мислення школярів має надзвичайно великий потенціал. Саме література як шкільний предмет вміщує і понятійні, і образні категорії. Вона є водночас і предметом, у якому об'єктом сприймання є мистецтво, і цілісною системою наукових понять, які учні досягають протягом вивчення всього курсу.

Проте чи не одним із найважливіших у методиці є завдання дослідити рівні художньо-образного мислення учнів та учениць, від яких залежить їхнє читацьке сприймання. Сприйняття художнього твору залежить від вікових особливостей дитини, від її індивідуальних можливостей та здібностей, її читацької культури, здатності до розуміння художньої мови, жанрової специфіки твору, наявного суб'єктного досвіду і удосконалюється у процесі навчання. Художньо-образне мислення учнів/учениць тісно пов'язане з фантазією, уявою та літературними здібностями (вміннями правильно розуміти текст, чітко визначати проблематику, висловлювати власну точку зору та свої почуття і емоції тощо).

Художньо-образне мислення молодших та старших підлітків (10-14 років) опирається на наявні початкові знання з історії та теорії літератури, допомагає їм порівнювати героїв, розмірковувати над проблемами твору, знаходити та пропонувати шляхи вирішення цих проблем. Діти цього віку вчать мислити,

робити певні висновки. Головне – навчити їх бачити проблему там, де вона є. Чим більше учні бачать і розуміють проблематику твору, тим ширше їхній світогляд, тим більше у них знань. У період ранньої юності (15-17 років) мислення стає більш абстрактним, що сприяє і розвитку художньо-образного мислення. У цьому віці обсяг знань значно збільшується, до них додається і власний життєвий досвід. Учні вже чітко уявляють собі образ героя, аналізують проблеми і знаходять рішення, наводять приклади із художніх творів чи життя.

Значну роль відіграє і розвиток фантазії дитини у процесі вивчення літератури. Так, у середньому шкільному віці вона базується на емоціях від прочитаного тексту. У старших класах фантазія вже має певну мету, тобто вона стає елементом творчості. За допомогою фантазії школярі можуть уявити себе на місці персонажа, перетворювати природу речей чи додавати якісь незвичні якості герою.

За допомогою розвинутої уяви підлітки, спираючись на власні відчуття та емоції, можуть уявляти собі персонажа, припускати можливий розвиток подій до і після сюжету, створювати нові образи та ідеї. У старшокласників сприйняття базується вже на логіці, вони «домислюють» події твору, логічно вибудовують відповідь, або висловлюють свої почуття, спираючись на власну уяву.

Розвинуті творчі здібності увиразнюють сприйняття літературних текстів, допомагають учням яскравіше висловити свої думки та логічно розібратися в проблематиці твору, що згодом сприятиме стійкому формуванню не тільки читацької, але й інших життєво важливих компетентностей.

Створення цілісної системи роботи, спрямованої на розвиток художньо-образного мислення учнів/учениць у процесі вивчення літератури, на нашу думку, сприяє формуванню читацької, комунікативної та інших компетентностей, які передбачають вміння сприймати та продукувати художні тексти; створювати і перетворювати власні висловлювання, використовуючи образний потенціал слова та виражальні мовні засоби; розвивати творчі здібності, які гармонізують раціональні, чуттєві та духовні характеристики мовної особистості учня/учениці. При цьому слід розуміти, що особистість

дитини в шкільній літературній освіті розглядається як мовна особистість-реципієнт, що структурно багато в чому співпадає з мовною особистістю автора-творця. Змістовно особистість учня відрізняється від особистості автора обсягом і якістю суб'єктного досвіду (життєвого і мовленнєвого) та рівнем розвитку творчих здібностей.

Художньо-образне мислення учнів проявляє себе у процесі сприймання та продукування художніх текстів і конкретизується в уміннях, наведених у таблиці 1.

Таблиця 1 - Художньо-образне мислення учнівства у процесі вивчення літературних творів

Уміння, пов'язані із сприйняттям художніх текстів	Уміння, пов'язані із продукуванням художніх текстів
Визначати задум автора	Створювати та формулювати задум тексту
Визначати та розуміти жанрову специфіку твору	Обирати доцільну жанрову форму
Знаходити засоби художньої виразності в тексті, визначати їх роль в авторському задумі, в образній системі твору	Відбирати та використовувати засоби художньої виразності адекватні задуму, вміло користуватися образним потенціалом слів
Виявляти спрямованість авторських асоціацій в тексті	Спрямовувати асоціації в тексті відповідно до задуму
Співставляти задум автора з його художньою реалізацією в тексті	Удосконалювати текст, намагаючись досягти повної відповідності задуму та художньої довершеності

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що:

- якісне вирішення завдання формування читацької компетентності учнів/учениць у процесі вивчення шкільного курсу літератури неможливе без розвитку їхнього художньо-образного мислення;

- розвиток художньо-образного мислення учнівства полягає в удосконаленні всіх складових цього творчого процесу, а саме: суб'єктного досвіду, емоційних, естетичних почуттів, інтелектуально-пізнавальних здібностей, певних психічних властивостей (пам'ять, уява, спостережливість, увага тощо);

- для поглибленого сприйняття літературного твору, необхідно знайомити дітей із аспектами художньо-образного мислення митця, яке дасть ключі до декодування його авторського задуму, глибокого осягнення творчої манери письменника;

- розвиток художньо-образного мислення учнів/учениць передбачає реалізацію дидактичних, методологічних та методичних принципів (цілісність, синергія, інтеграція, діалог, доцільність тощо).

Список літератури:

1. Батюк Н. О. Формування художньо-образного мислення молодших школярів на уроках музики: дисертація канд. пед. наук: 13.00.02 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. - К., 2003.
2. Гегель Г.В.Ф. Феноменология духу. - Х.: Фоліо, 2019.- 480 с.
3. Коваленко В. Формування образного мислення в обдарованих школярів основної та старшої школи засобами художньої літератури : десерт. на здобуття наук. ступеня кандидата пед. наук / В. Коваленко. – К., 2004.
4. Літературознавчий словник-довідник (Nota bene) / Р.Т. Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.

Abstract: The main regulatory documents in the field of education define the main competencies that should be formed in graduates of Ukrainian schools. Among them is reading competence, which is associated with artistic and figurative thinking. The article clarifies and reveals the concepts of "artistic and figurative thinking of the author-artist" and "artistic and figurative thinking of the student-recipient", and their influence on the level of reading perception of students in the process of perceiving works of art is investigated. In particular, it is noted that thinking in artistic images is a creative process through which works of art are created or perceived. The article analyzes two interconnected, but not identical concepts: "artistic and figurative thinking of the artist", which is realized as the ability to create a work of art as a system of artistic images, and "artistic and figurative thinking of the recipient", which is realized in the process of perceiving a work of art. The idea that artistic and figurative thinking is impossible without such mental operations as analysis, synthesis, comparison, concretization, generalization - that is, those processes that are inherent in thinking as a psychological category - is proven, substantiated, and schematically presented. The article substantiates conclusions regarding the need to familiarize students with aspects of the artist's artistic and figurative thinking, with the aim of in-depth perception of a literary work, which will provide keys to decoding his author's intention and a deep understanding of the writer's creative manner. The main attention is paid to aspects of the development of artistic and figurative thinking of readers-students. It is proven that the artistic and figurative thinking of schoolchildren is closely related to fantasy, imagination and literary abilities and directly depends on the age characteristics of the child, on his reading culture, the ability to understand artistic language, the genre specificity of the work,

and the available subjective experience. The article also systematizes and presents skills related to the perception and production of artistic texts, which directly affect the development of artistic and figurative thinking of students.

Keywords: thinking, artistic and figurative thinking, author, recipient, abilities, mental processes, teaching methodology, skills.